

Академік Микола Гришко

*творець чудо-саду
над Славутичем*

Сьогодні Національний ботанічний сад НАН наук України названо іменем всесвітньо відомого вченого, генетика-селекціонера, інтродуктора, засновника ботанічного саду *Миколи Миколайовича Гришка*.

За своє життя, яке промайнуло, мов яскрава комета на небосхилі, він зробив святу справу на Землі — створив чудо-сад над Дніпром. Цей надзвичайний дослідник був переповнений глобальною ідеєю пізнання рослин і за життєву мить встиг зробити надзвичайно багато в різних галузях науки, залишивши нам величезну наукову та культурну спадщину. Він не тільки вчений-теоретик та практик (рідкісне поєднання у дослідника), а й чудовий організатор науки, а головне — Людина з великої літери, відданий громадянин своєї Батьківщини. Це тонкий художник і поет-лірик, трохи дипломат, щирий на співчуття, а головне — фанатично, до безтями закоханий в рослини, в людей, у життя.

Народився М.М. Гришко 6 січня 1901 року, тобто у святий вечір Різдва Христового, в родині військовослужбовця в Полтаві. Жила сім'я Гришка на околиці міста, мали невеличкий садок та город. Микола змалечку любив працювати біля рослин. Тому і вибір спеціальності був для нього зрозумілим — він вступає до Полтавського сільськогосподарського інституту.

У 1925 році 24-річним юнаком М.М.Гришко з відзнакою закінчує Інститут і, як один із найздібніших випускників, продовжує навчання на педагогічному факультеті Київського

сільськогосподарського інституту. Здобувши і педагогічну освіту, надалі Микола Миколайович досить вміло поєднує наукову та педагогічну діяльність. Спочатку в Майнівському сільськогосподарському технікумі на Чернігівщині, який зайняв особливе місце у формуванні М.М.Гришка як науковця високого рангу. Працюючи в технікумі, він був першим вченим в Україні, який описав культурну флору лісостепу України, зокрема зернові та овочеві культури. Він заснував дослідне поле при технікумі і проводив дослідження над 12 сортами озимої пшениці, 17 сортами картоплі, 16 сортами вівса. Особливої уваги надавав вирощуванню олійної культури кользи, тобто ярового рапсу. В цей час Микола Миколайович активно займався гібридизацією, залучаючи до селекційного процесу місцеві сорти і таким чином отримував досить цікаві гібриди, які впроваджував на поля. Згодом технікум із Майнівки переводять до Сум, де Микола Миколайович продовжує плідно працювати у Сумському педагогічному та Чернігівському сільгоспінститутах.

З 1931 року Микола Миколайович очолює відділ генетики і селекції Всесоюзного науково-дослідного інституту коноплярства у Глухові. Молодий вчений активно береться за розв'язання кардинальної проблеми коноплярства. Адже культивовані в Україні, та й в інших республіках Радянського Союзу сорти на той час були чітко роздільностаєвими тобто дводомними рослинами з яскраво вираженим статевим диморфізмом. Чоловічі рослини

(плоскінь), дозрівали майже на місяць раніше ніж жіночі (матірка), що вкрай ускладнювало механізований збір, рентабельність цієї культури при ручному зборі була надзвичайно низькою. На основі проведення глибоких генетичних досліджень Микола Миколайович дав біологічну характеристику різним статевим типам конопель, розкривши генетичну природу статі й особливості її виявлення, розробив методику створення одночасного досягання їх, а згодом і однодомних конопель. У 1935 р. опублікував монографію "Генетика і селекція конопель", тобто йому належить пріоритет у вирішенні проблеми статі конопель.

Виведений Миколою Миколайовичем сорт конопель "ОСО-72" за виходом волокна на 35-40% перевищував культивовані тоді сорти, давав можливість механізувати збирання конопель. За ці роботи у 1936 році його було нагороджено орденом Леніна і без захисту дисертації присуджено науковий ступінь доктора сільськогосподарських наук, а у 1937 році — наукове звання професора.

Під впливом праць Миколи Миколайовича та використовуючи його методику, учні М.М. Гришка, зокрема *А.С. Ареништейн, Г.І. Сенченко*, а також селекціонери Німеччини, Франції, Угорщини та Польщі вивели ряд цінних сортів однодомних конопель.

У 1939 р. М.М. Гришка обирають дійсним членом Академії наук України та призначають директором Інституту ботаніки АН УРСР. У цей час він продовжує займатися дослідженнями статі конопель, читає курс генетики в

М.М. Гришко серед персиків селекції науковців ботанічного саду

Київському університеті. Але цю плідну працю перервала Велика Вітчизняна війна. У роки війни він очолював Інститут ботаніки АН УРСР в евакуації й одночасно займав посаду заступника директора Чижминської сільськогосподарської дослідної станції в Башкирії. Тут він, із властивим йому в будь-якій справі захопленням та енергією, проводив велику роботу з організації продовольчих ресурсів та заготівлі сировини лікарських рослин для фронту, за що був удостоєний медалі “За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.”. У цей тяжкий і голодний час Микола Миколайович знайшов можливість виділити кілька гектарів землі для родин співробітників Академії наук. Кожна сім'я забезпечувала себе на зиму картоплею, горохом тощо. Це була велика підтримка людям. Тоді в Уфі жартували: “Гришко годує всю Академію”.

Микола Миколайович першим із академіків АН УРСР прибув до щойно звільненого Києва, щоб створити необхідні умови для повернення Академії наук України з евакуації і розгортання її подальшої роботи. В цей час М.М. Гришко особливу увагу звертає на розвиток сільськогосподарської науки в Україні, що без сумніву, пов'язано з прискоренням розвитку народного господарства в сплюндрованій фашистами Україні. В 1945 р. в складі Академії створено Відділ сільськогосподарських наук, який очолив М.М. Гришко. Він був одним із тих вчених, який активно боровся з теорією *Т.Д. Лисенка* і ніколи не відмовлявся від своїх переконань, за що і був покараний сталінським режимом. 1948 року він був звільнений від виконання обов'язків голови Відділу сіль-

ськогосподарських наук, і, фактично, був позбавлений можливості займатися генетикою.

І тут постає питання реального створення академічного ботанічного саду в Україні. Взагалі, ідею створення ботанічного саду Академії наук України вчені обговорювали задовго до початку його будівництва.

Президент Академії наук України у 1922-1928 рр. *В.І. Липський* ще в 1919 році планував створити великий академічний ботанічний сад у Києві, в Голосіїві. Однак у тяжкі 1920-ті роки цей план не здійснився. А через десять років, 1929 року в Інституті ботаніки АН УРСР під керівництвом академіка *О.В. Фоміна* був розроблений попередній план будівництва Ботанічного саду як відділу Інституту в районі Звіринця.

Та лише в серпні 1935 року рішенням Київської міської Ради робочих, селянських і червоноармійських депутатів визначено межі ділянки для будівництва Ботанічного саду АН УРСР на Звіринці, площею 117 га. Раднарко́м виділив кошти на проведення першочергової роботи з освоєння виділеної ділянки в сумі 800 тис. крб. А вже на ній проживало 2105 чоловік у 212 житлових будинках, та було 5 установ, які займали 8 будинків.

У 1938 році міська Рада затвердила генеральний проект будівництва саду. До 1941 року на території Ботанічного саду тривала робота з вирощування посадкового матеріалу та була експериментальна база Інституту ботаніки на площі 45 га. Але 2/3 відведеної території так і залишилися під приватними садибами. Під час окупації фашисти майже знищили посадки та будівлі, що належали саду. Після звіль-

нення Києва, вже в березні 1944 року уряд України прийняв постанову “Про відновлення будівництва і наукової роботи Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР в м. Києві”. Ця постанова зобов'язувала Президію АН УРСР скласти генеральний план будівництва ботанічного саду та подати на розгляд Раді народних комісарів. Такий план був складений в Інституті ботаніки АН УРСР за участю Миколи Миколайовича Гришка, і він же його доповідав на Вченій раді інституту. Потім план будівництва ботанічного саду АН УРСР обговорювали ще кілька установ та організацій. Всі зауваження були враховані комісією, яку очолював член-кор. АН України *Дмитро Костьович Зеров*. Висновки комісії були подані до Президії АН, і з липня 1944 року ботанічний сад став існувати як самостійна наукова установа в системі АН України.

Всі добре розуміли, що будувати таку складну наукову установа в складний повоєнний час у зруйнованому фашистами місті дуже непросто. Для цього була потрібна незвичайна людина — керівник цієї установи. На цю посаду обрали академіка АН УРСР Миколу Миколайовича Гришка, який і взяв на себе цей гігантський труд. А вже на відведеній під сад території так і лишалися ті житлові приватні будинки з їхніми мешканцями, установи з їхніми частково зруйнованими будівлями. Потрібно було їх відселити, а можна собі уявити, як це важко було робити в зруйнованому війною Києві. Водночас потрібно було добувати тисячі видів рослин, вирощувати сотні тисяч сіянів і саджанців для майбутніх ботаніко-географічних ділянок. Перед Миколою Миколайовичем постало титаничне завдання — збагатити і розвинути перший проект будівництва саду, здійснити задум свій і попередників — створити казковий вимірний сад над Дніпром.

Микола Миколайович став автором наукової частини генерального плану будівництва Ботанічного саду, автором архітектурно-планувальної частини — дійсний член Академії архітектури СРСР *О.В. Власов*.

М.М. Гришко запропонував в основу будівництва саду покласти ботаніко-географічний принцип, а не систематичний, як пропонували деякі вчені. Він писав, що ботаніко-географічний принцип дасть можливість повніше показати не тільки флору, але й окремі типи рослинності, характерні для різних регіонів колишнього Союзу. Микола Миколайович писав, що ботанічний сад АН УРСР має бути

Є.О. Патон та М.М. Гришко на території ботанічного саду

Центральним республіканським заповідником видових, а з багатьох видів — і сортових скарбів, і що шляхом обміну з ботанічними садами та іншими науковими установами всього світу та внаслідок спеціальних експедицій рослинні скарби мають невинно зростати. Він наголошував, що систематична репродукція та ретельне вивчення рослинних фондів дадуть можливість успішно розв'язувати теоретичні та прикладні питання інтродукції та селекції нових для України лісових, плодових, декоративних, технічних, кормових, харчових рослин, впроваджувати нові рослини у різні галузі народного господарства, збагачувати рослинні ресурси республіки. М.М. Гришко писав, що сад має стати зразком садово-паркового мистецтва, в якому повинні розкриватися багатства та різноманітність рослинного світу на декоративній основі]. Можна не сумніватися, що при цьому у Миколи Миколайовича перед очима поставали ландшафти Тростянця, Олександрії, Софіївки — шедеврів садово-паркового мистецтва України. Адже завдяки його світогляду, прозорливості, наполегливості ці шедеври ввійшли до системи АН України, завдяки чому збереглися і стали не просто парками, а солідними науковими центрами. Микола Миколайович підкреслював, що науковці мають уважно ставитися до розміщення різноманітних видів рослин при створенні експозицій, оскільки вони різні за походженням, широтою природного ареалу, біологією, онтогенезом та довговічністю, адже науково-демонстраційні аспекти та декоративність потрібно з самого початку забезпечити не тільки на десятки, а й часто на сотні років.

І закипіла робота з нагромадження колекцій рослин з найрізноманітніших куточків колишнього Радянського Союзу та з-за кордону. Лише з Німеччини завдяки зусиллям Миколи Миколайовича було завезено 167 тис. посадкових одиниць рослин та 1372 зразки насіння. Серед них — унікальні сорти бузків, троянд, азалій, які і нині прикрашають ділянки саду.

Під впливом наукових праць *М.І. Вавілова, І.В. Мічуріна*, М.Ф.Кашенка ідея збагачення культурної флори України займає в цей час провідне місце в роботі М.М. Гришка. Він керувався тим, що головна мета ботанічного саду — збагачення нашої країни новими цінними рослинами з інших регіонів, випробування їх на експериментальних ділянках саду, або виведення нових сортів на базі багатих колекцій саду.

У створенні рослинних колекцій М.М. Гришко вбачав не просто перенесення їх із інших країн, він писав: *“Акліматизація — це вічно тривалий у рослинних організмах процес зміни їхньої спадкової природи і пристосування до нових умов життя. Акліматизація — це один із ступенів вічного процесу еволюції рослинного світу”*. М.М. Гришко надавав великої уваги створенню в ботанічному саду ділянок різних природних зон України (Крим, Карпати, степи, ліси). Флористичні багатства та своєрідність рослинного світу відображено на експозиційних ділянках “Кавказ”, “Середня Азія”, “Алтай”, “Далекий Схід”. І все це робила невелика група ентузіастів на чолі з фанатично відданою справою Людиною. Без тракторів і машин, без добрив і водогону — з грабарками, лопатами, відрами на глинищах, урвищах і

руїнах вони саджали та будували один із найкращих ботанічних садів світу. І все це робилося з великим натхненням, вірою в майбутнє, вірою, що ці невеличкі саджанці, сіянці, добути нелегкою працею і такою ж працею посаджені, зашумлять дібровою для прийдешніх поколінь.

Те, що зробив М.М. Гришко в неймовірно складний для країни час (високий науковий рівень усіх робіт, експедиції, житлові питання з переселення великої кількості власників будинків, вода, земля, підготовка кадрів та безліч інших питань, навіть організація самодіяльного колективу) — це подвиг: науковий, будівничий, подвиг самопожертви. Він узяв на плечі тягар і ніс його з честю, доки вистачало сил, віддавши усе життя цій справі. Сад був найулюбленішим “дітищем” Миколи Миколайовича, хоча будь-якій справі він віддавав себе до кінця — за своє життя він підготував 30 докторів і кандидатів наук.

Минули роки. Зазеленів сад, дерева розкинули свої віти, дали квіти і плоди, розрослися ліси, забували квіти, інтродуковані та вже власної селекції. Разом із садом ріс і колектив. І ось у травні 1964 року сад гостинно відкрив свої багатства для широкого кола відвідувачів. Лише кілька місяців не дожив до цієї знаменної події Микола Миколайович Гришко — головний фундатор саду. На жаль, ті, хто насаджує такі сади та парки, дуже рідко бачать плоди своєї праці, вони працюють на майбутнє.

Далеко сягнули сходи посіяних М.М. Гришком зерен — у 1967 році ботанічний сад набув статусу науково-дослідного інституту, були створені нові наукові відділи, підрозділи, які вирішують різноманітні проблеми ботаніки, фізіології та екології рослин, дендрології, квітництва, алопатії та інші. Але мета як у засновника, так і в його послідовників була одна — залучити рослинний світ на службу людині, зберегти і примножити його багатства.

У 1992 р. Ботанічний сад згідно з постановою Кабінету Міністрів України затверджено як об'єкт природно-заповідного фонду, що охороняється як державне надбання. У листопаді 1991 року йому присвоєно ім'я М.М. Гришка, а у 1999 р. він набув статусу національного, й відтоді іменується Національним ботанічним садом ім. М.М. Гришка НАН України. Ми справедливо пишаємося тепер нашими окремими ландшафтами, в які продовжуємо вкладати розум спеціаліста і душу людини. Особливої уваги потребують ботаніко-географіч-

І.О. Дрига та М.М. Гришко обговорюють проект майбутнього саду

ні ділянки. Адже це був надзвичайно цікавий задум, і його вдалося здійснити Миколі Миколайовичу з його колегами. З цього приводу друг Миколи Миколайовича **Максим Рильський** писав:

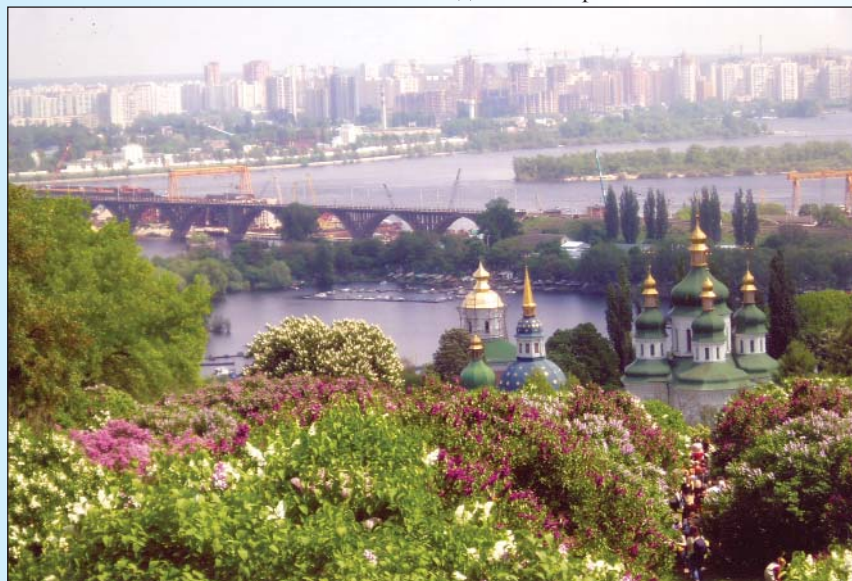
*“Як у краплі води відбиваються
всесвіту тони
Так збираються тут красиви всієї
землі
І від дива застиг монастир
пресвятого Іони
І спинилися з подиву в льоті
дзвінкім журавлі”.*

А у відповідь на цей вірш Микола Миколайович, поет не тільки рослинного світу, написав:

*“Спасибі, друже мій Максиме
До тебе серце моє лине
За слово щире, негасиме,
За слово добре і правдиве,
Бо працю творчу, наче диво,
В своїх ти віршах описав!”.*

Великими фізичними та моральними зусиллями були зібрані рослини домінанти та едифікатори з різних куточків колишнього Радянського Союзу на ділянках ботанічного саду. За багато років склалися досить своєрідні штучні фітоценози. Нинішнє покоління працює з ними, аналізує процеси їхнього становлення. Сьогодні перед працівниками саду постає завдання втілювати в життя ідеї засновника. Багато задумів Миколи Миколайовича та його соратників ще не здійснено.

Радісно, що започаткований Миколою Миколайовичем селекційний напрямок у науково-дослідній роботі набув особливого розмаху. На базі зібраних багатих колекцій природних видів та добору сортів народної селекції з усіх куточків землі, створені чудові сорти азалій, гладіолусів, жоржин, півоній, хризантем, флоксів, персиків, абрикосів, айви, кизилу, актинїдії та цілої низки кормових, пряно-смакових та овочевих культур. За час наукової діяльності ботанічного саду виведено 277 сортів.

Національний ботанічний сад імені Миколи Миколайовича Гришка НАН України очолює Рада ботанічних садів і дендропарків України, до якої входять 28 ботанічних садів та 11 дендропарків України. Ця рада започаткована в Україні Миколою Миколайовичем, і це мудре рішення живе і сьогодні. Нині дещо по-іншому звучать деякі наукові напрямки саду, дещо інші рослини стали центром уваги. Наші рослини побували в свій час і в космосі і тепер з космічним агентством України ці дослідження продовжуються. Ботанічний сад має міжнародний сертифікат на право здійснення космічної діяльності, працює над створенням технології вирощування рослин у космосі. Незмінною залишається ідея засновника саду — служити науці, людям, економіці, охороні природи. Без сумніву, сад виконує цю функцію, але це живий організм, який завжди у вічному русі, забудові. Проблема збереження і збагачення біорізноманіття вимагає постійного поповнення колекцій.

Сад — це живий пам'ятник Миколі Миколайовичу. Він вічно буде жити в своєму дітищі — Національному саду ім. М.М. Гришка. Це його заслуга, що уряд України так високо оцінив роботу саду, й 1999 р. надав йому статус Національного.

Онук М.М. Гришка, **Микола Юрійович Гришко**, який очолює велику фірму, на честь дідуся заснував премію для працівників ботанічних садів та дендропарків України. Премію ім. М.М. Гришка присуджує Рада ботанічних садів України за досягнення в галузі інтродукції та селекції рослин, що мають важливе значення для розвитку науки і збагачення рослинних ресурсів України. Вже у 2004 р. її отримали соратники Миколи Миколайовича, які мали щастя працювати під його керівництвом — **І.М. Шайтан**, **Л.М. Чуприна** та **Р.Ф. Клевса**.

І в цьому віддунні Микола Миколайович Гришко і далі продовжує розвивати наукові основи інтродукції та селекції у Національному ботанічному саду. Це і символічно, і навіть дещо містично. Але це так.

*Тетяна Черевченко
член-кореспондент НАН України,
почесний директор
Національного ботанічного саду
ім. М.М. Гришка НАН України*

*Наталія Чувікіна
кандидат істор. наук,
науковий співробітник
Національного ботанічного саду
ім. М.М. Гришка НАН України*